

Нодирбек Кабилович ТУРАБОЕВ,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
таянч докторанти
ntoraboyev79@mail.ru

ИМОМ АБУЛҲУСАЙН ҚУДУРИЙ – ҲАНАФИЙ ФИҚҲИ РИВОЖИГА УЛКАН ҲИССА ҚЎШГАН АЛЛОМА

ИМАМ КУДУРИ УЧЁНЬИ, ВНЕСШЕ ОГОРМНЬИ ВКЛАД В РАЗВИТИИ ХАНАФИ ФИКХ

IMAM KUDURI IS A SCIENTIST WHO MADE A VALUABLE SERVICE IN DEVELOPING HANAFI'S LAW

Аннотация: Ҳанафий мазҳаби ривожланиб ўлкаларга тарқалгунча уламолар турли даражада хизматлар қилдилар. Шундай забардаст ҳанафий олимлардан бири, ўзининг “Мухтасар” китоби орқали машҳур бўлган Абул Ҳусайн Ал-Қудурий эди. Бу зот ўзининг теран ақлу заковати ва етук илми билан турли соҳаларга доир китоблар ёзди ва ҳанафий мазҳаби ривожига ҳамда мусулмонлар бирлигига йўлида кўплаб баҳс-мунозаралар олиб борди.

Калит сўзлар: Мужтаҳид, истинбод, зоҳирур-ривоя, ар-ривоятун-нодир, муқаллид, асҳоби таржих, фуруъ, фатво, ижмо, қиёс

Аннотация: Учёные служили в разной степени пока не распространился и развивался секта Ханафи. И одним из выдающихся учёных, который прославился своей книгой «Мухтасар» был Абул Хусайн ал Кудури. Этот учёный своим тонким умом и всесторонними знаниями написал книги посвященные различным направлениям и ввёл споры по вопросам единства мусульман и развития секты.

Ключевые слова: Мужтахид, истинбад, захирур-ривая, ар-риваятун-надира, муқаллид, асхаби таржих, фуруъ, фатва, ижмо, кияс

Abstract: Scientists made various jobs until Hanafi's sect developed and spreaded all over the world. One of such kind of scientists is Abul Huseyn

Al Kuduri who was famous for his book named «Muhtasar». He with his unusual knowledge wrote some books devoted to various kinds of sphere in religion and played an important role in Hanafi's sect.

Key words: mujtahid, istinbod, zahirur-rivoya, ar-rivoyatun-nodira, muqallid, ashabi tarjih, furu, fatva, ijmo, qiyas.

Бугунги глобаллашув шароитида ислом тарихи ва шариат аҳкомларини ўрганиш ва тадқиқ қилишга қизиқиш ортиб бормоқда. Мустақиллик йилларидан бошлаб фикҳ илмини ўрганишга алоҳида аҳамият қаратиб келинмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 23 июндаги қарорига мувофиқ, мамлакатимизда асрлар давомида жаҳон цивилизациясининг ажралмас қисми, ислом маданиятининг марказларидан бири бўлиб келган Ватанимиз тарихида ҳамда ислом тарихи ва фикҳ илмини ўрганиш борасида тадқиқотларни кўпайтириш мақсадида махсус Концепция қабул қилинди. Марказий Осиёда кенг тарқалган ҳанафий мазҳабининг ислом оламида юксак даражада ривожланишининг омиллари жуда кўп. Асосийси бу замин етук уламоларни етиштириб берганидир. Бу уламолар кўплаб китоблар таълиф қилдилар. Уларнинг асарлари эса ҳозирги даврда ҳам жаҳондаги нуфузли ислом олийгоҳларининг асосий манбалари қаторида фойдаланилади. Юртимиз фақиҳлари томонидан битилган машҳур фикҳий асарларнинг ёзилишида асосий манбалардан бири бўлиб хизмат қилган бир асар борки, ундан асло кўз юмиб бўлмайди. Бу имом ал-Қудурийнинг “Мухтасар” китобидар. Ушбу асар муаллифи фикҳ илми тараққиётида муҳим ҳисса қўшган уламо Имом ал-Қудурийнинг ўрни алоҳида аҳамиятга эга.

Ҳанафий мазҳаби асосчиси Имом аъзам Абу Ҳанифа Нўмон ибн Собит раҳимахуллоҳ (80-150/699-769) умавийлар давридаёқ фикҳ илмида камол топди. Ҳанафий мазҳабининг тараққий этиш даври эса Аббосий халифалар ҳукмронлигига тўғри келади. Бу мазҳаб Абу Ҳанифа раҳимахуллоҳ номи билан боғлиқ бўлса-да, унинг тамал тоши буюк саҳобий Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анху томонидан қўйилган. Иккинчи халифа Умар ибн Хаттоб розияллоху анху уни Қўфага вазир

ва муаллим қилиб юборди. У Кўфани илм билан бой қилди ва кейинчалик кучли фақиҳ бўлиб етишган шогирдлари бу ишларни давом эттирдилар. Абу Ҳанифа ҳам Кўфада яшаб ижод қилганлиги учун улугъ фақиҳлар силсиласи воситасида Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анху ва бошқа энг катта саҳобийларнинг илмларидан баҳраманд бўлди. “Ад-дуррул мухтор” деган машҳур асарда бу жараён қуйидачаги ўхшатиш орқали ифодаланган: “Абдуллоҳ ибн Масъуд фикҳ уруғини сепган, Алқама суғорган, Иброҳим Наҳайи ҳосилини йиғиштириб олган, Ҳаммод янчган, Абу Ҳанифа ун қилган, Абу Юсуф хамирини корган, Муҳаммад нон қилиб пиширган. Қолган инсонлар эса, ўша нондан емоқдалар” [1.Б.12.]. Шундай қилиб ҳанафий мазҳаби тараққий этди. Нима учун ҳанафий мазҳаби бошқа мазҳабларга нисбатан эргашувчилар кўпроқ бўлди? Бунинг ўзига яраша бир нечта омиллари бор эди. Улар қуйидагилар:

Биринчидан, ҳанафий мазҳаби имоми аввалроқ фаолият бошлаган ва бу мазҳаб эртароқ шаклланиб кўп мусулмонларни ўзида бирлаштиришга улгурган эди. Чунки, бу мазҳаб соҳиби бошқаларидан ёши улугъ эди.

Иккинчидан, ҳанафий мазҳаби бошқаларига қараганда бағрикенг ва мўътадиллиги билан ажралиб турарди. Бу эса ислом фитратига кўпроқ мувофиқ бўлганлиги учун мусулмонларни ўзига жалб қилди.

Учинчидан, Аббосий халифалар, асосан, ҳанафий мазҳабига амал қилганликлари сабабли сарҳадлари бўйлаб бу мазҳабнинг кенг ёйилишига амалий ёрдам берганлар. Худудларда қозилик ишлари ҳанафий мазҳабига кўра олиб борилган. Натижада мусулмонларнинг аксари ҳаёт тарзини ҳанафий мазҳабига кўра йўлга қўйдилар.

Тўртинчидан, Имом Аъзамнинг шогирдларидан бўлган Имом Муҳаммад аш-Шайбоний мазҳаб доирасида истинбод қилинган масалалаларни китобларга жамлади ва шогирдлари орқали бутун ислом оламига ёйишга ҳаракат қилди. Фикҳ илмини ўрганиб уни бошқаларга ўргатувчиларнинг кўпчилиги ҳанафий мазҳабига кўра ёзилган ушбу китоблар атрофида жамландилар.

Бешинчидан, кейинги даврларда бошқа мазҳаблар ҳам тўлиқ шаклланиб бўлганидан

кейин табиий равишда ўзаро мазҳабларнинг энг тўғриси қайси эканлигини исботлаш учун бўлган ҳам амалий, ҳам назарий мунозаралар юзага келди. Шундай вазиятларда ҳанафий мазҳабининг энг тўғри ва асосли эканлигини исботлаб берган олимлар етишиб чиқди ва одамлар яна-да кўпроқ бу мазҳаб йўлини тутдилар. Мана шундай забардаст ҳанафий олимлардан бири, ўзининг “Мухтасар” китоби орқали машҳур бўлган Абул Ҳусайн Ал-Қудурий эди.

Имомнинг тўлиқ исми — Абу ал-Ҳусайн Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Жаъфар ибн Ҳамдон ал-Қудурий ал-Бағдодий ал-Ҳанафий 362-ҳижрий (973-мелодий) санада Бағдодда таваллуд топган ва ўша ерда Ражаб ойининг 15-кунида 428-ҳижрий (1037-мелодий) йилда 66 ёшида вафот этди.

“Ал-қудурий” нисбаси “қудур” лафзига оид бўлиб, бу калимага тегишли маъноларда ихтилоф қилдилар. Айтилдики “Қудур” Бағдоднинг бир кишлоғи. Суютий ва Самъонийлар бу “қидр” (ўзбекчада “қозон” бўлиб, кўплиги “қудур”) савдоси ва ҳунармандчилигига тааллуқли бўлиб, ўзи ёки ота-боболари шу иш билан шуғулланган эканлигини тўғри деб ҳисоблашган [2.Б.7].

Имом ал-Қудурий ҳаёти ва фаолияти Аббосийлар ҳукмронлиги даврига тўғри келиб, айна пойтахт — Бағдодда ҳаёт кечирди. Имом ал-Қудурий Аббосий халифалардан Тоих (363/974-381/991), Қодир (381/991-422/1031) ва Қоим (422/1031-467/1075)лар ҳукмронлик қилган даврларда яшаб ўтди. Бу даврда илм-фан гуллаб яшнади. Нафақат ислом динига оид илмлар, балки бошқа турли соҳадаги фанлар ҳам ривожландики, ҳозирги давр замонавий илм-фанларнинг натижалари ўша давр олимларининг меҳнатлари самараси дейиш мумкин.

Имом ал-Қудурий ўз замонасида мазҳабининг фуқаҳолари орасида ёрқин мартабага етдики, ҳаттоки, ҳанафийликдаги қадрининг улуғлиги ва обрўсининг баландлигидан Хофиз Хатиб ал-Бағдодий шундай дейди: “Ироқда Абу Ҳанифа мазҳаби раҳбарлиги унга ўтди”. Абу Исҳоқ аш-Шеъротий айтади: “Абулхусайн ал-Бағдодий у ал-Қудурий номи билан танилган бўлиб, асримизнинг Абу Ҳанифа мазҳаби имоми бўлди”. Ибн Касир деди: “Моҳир имом ва мунозара

қилишда асосли эди... ва ёд олинадиган “Мухтасар” нинг соҳибидир” [3.Б.11-12].

Имом ал-Қудурийнинг илмдаги мавқеи. Ҳамма биографлар яқдиллик билан имом ал-Қудурийни ўз даврининг ҳанафийлари етакчиси бўлганлигига эътироф этадилар. Шогирди ал-Ҳатиб ал-Бағдодий у ҳақда шундай ёзади: “У озроқ ҳадис ривоят қилган ва мен уларни ундан ёзиб олганман. У сико (ишончли, ростгўй) одам эди ва фикҳдаги даражасига ўзининг заковати сабабидан эришган. Ироқда Абу Ҳанифа издошларининг етакчиси бўлди” [4.Б.377]. Ҳатиб Ал-Бағдодий имом ал-Қудурийдан ҳадис ривоят қилганини ҳам айтиб ўтган. Бундан кўринадики, имом фикҳдан ташқари, ҳадис илмида ҳам моҳир бўлган. Имом ал-Қудурий ўз замонасида мазҳабининг фуқаҳолари орасида ёрқин мартабага етдики, ҳаттоки, ҳанафийликдаги қадрининг улуғлиги ва обрўсининг баландлигидан Ҳофиз Ҳатиб ал-Бағдодий шундай дейди: “Ироқда Абу Ҳанифа мазҳаби раҳбарлиги унга ўтди”. Абу Исҳоқ аш-Шеъротий айтиди: “Унинг исми Абулхусайн ал-Бағдодий бўлиб, у ал-Қудурий номи билан танилган ва асримизнинг Абу Ҳанифа мазҳаби имоми бўлди”. Ибн Касир деди: “Моҳир имом ва мунозара қилишда асосли эди... ва ёд олинадиган “Мухтасар” нинг соҳибидир” [3.Б.142]. Абдулхай Лакнавий “Умдатур риоя” китобида энг ишончли фикҳий матнларни таълиф қилган уламоларни ва уларнинг мухтасарларини мадҳ этиб шундай дейди: “уларни Абу Жаъфар ат-Таҳовий, Кархий, Ҳоким Шаҳид ва Қудурий каби имомларнинг иқтидорлилари, илм, зухд, фикҳ билан танилган ва ривояти ўта ишончли эканлиги билан машҳур бўлган фуқаҳоларнинг улуғлари таълиф этганлар” [5.Б.47].

“Ал-жавоҳир ал-музийя фи табақотил ҳанафийя” асарида имом Ал-Қудурий ҳақида шундай дейди: “Муборак “Мухтасар” нинг соҳибидирки, у “Ал-ҳидоя” ва “Ал-хулоса” да такрор-такрор зикр қилинган. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Яҳё Ал-Журжоний ҳузурда фақиҳ бўлган. Фақиҳ Абу Наср Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Муҳаммад унинг ҳузурда фикҳ ўрганди ва унинг “Мухтасар” ини шарҳлади. Ал-Қудурий душанба куни, Ражаб ойнинг ўн бешинчиси, 428-ҳижрий санада вафот қилди. Ўзининг уйига Абу Халаф маҳалласида дафн

қилинди. Уни Ал-Ҳатиб ва Ас-Самъонилар кўчирганлар. Буни кўпчилик ҳикоя қилган. Улардан Ибн Халликон зиёда қилиб айтиди: Кейин уни Ал-Мансур кўчасидаги қабристонга кўчирилди ва ўша ерга ҳанафий фақиҳ Абу Бакр Ал-Хоразмий ёнига дафн қилинди” [6.Б.247-250].

Ҳанафий мазҳабида фуқаҳоларни уларнинг илмдаги мавқеига кўра шартли равишда табақаларга тақсимлаганлар. Тақсимотлар орасида ҳақиқатга энг яқини бу Ибн Камол пошо (ваф.940/1534) томонидан амалга оширилгани ҳисобланади. Чунки бунга муҳаққиқ уламоларнинг кўпи иттифок қилганлар. Ибн Камол Пошо тақсим қилишига мувофиқ Абдуллоҳ Назир Аҳмад Музий ўзининг “Мухтасарул Қудурийнинг ҳанафий фикҳидаги ўрни” деган рисоласида фақиҳларни етти табақада келтирган. Абул Ҳусайн Ал-Қудурий, “Ҳидоя” соҳиби ва уларнинг даражасидагилар каби муқаллидлардан бўлган асҳоби таржиҳ табақасидир. Уларнинг иши “бу авло” ва “бу асах” ва “бу инсонлар учун яхшироқдир” деган қавли билан баъзи ривоятларни бошқасидан афзал билмоқликларидир [3.Б.143-144]. Имом ал-Қудурийнинг табақаси бешинчи ўринда бўлса ҳам унинг ҳанафий мазҳаби ривожига қилган ҳам амалий, ҳам назарий фаолияти эътиборидан юқори ўринларда ҳисоблаш мумкин. Чунки, унинг “Мухтасар” китоби фойдалилик жиҳатидан иккинчи ва учинчи табақа фуқаҳолари томонидан битилган китобларга ижобий маънода муносиб рақобат қила олди. Қадимий матнлар ичида ҳозирга қадар фақатгина унинг “Мухтасар”и фойдаланиб келинётганлиги ҳам бунга далил бўлади.

Имом ал-Қудурийнинг фикҳ илмини таълим олишдаги санадлари. Абу ал-Ҳусайн ал-Қудурий фикҳни қуйидаги санадлар бўйича таълим олганлигини кўришимиз мумкин.

I. Устозлари силсиласи:

1. Абу Абдуллоҳ ал-Фақиҳ Муҳаммад ибн Яҳё ал-Журжоний;
 2. Аҳмад ал-Жассос;
 3. Убайдуллоҳ Абул Ҳасан ал-Кархий;
 4. Абу Саъид ал-Бардабий;
 5. Мусо ар-Розий;
 6. Имом Муҳаммад аш-Шайбоний [7.Б.30].
- Бошқа бир манбада устозлари силсиласини

куйидагича келтириб, уни Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламга етказди.

II. Устозлари силсиласи:

1. Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Журжоний;
2. Абу Бакр ар-Розий;
3. Абу ал-Ҳасан ал-Кархий;
4. Абу Саъид ал-Бардаий;
5. Али ад-Даққок;
6. Абу Саҳл Мусо ибн Наср ар-Розий;
7. Муҳаммад ибн Ҳасан аш-Шайбоний;
8. Имом Абу Ҳанифа;
9. Ҳаммод ибн Абу Сулайман;
10. Иброҳим ан-Наҳай;
11. Алқама;
12. Абдуллох ибн Масъуд розияллоху анху;

У эса илмни Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоху алайҳи васалламдан ўрганган [8].

Имом ал-Қудурийнинг “хилоф” илмидаги мавқеи ва мунозаралари. «Хилоф» фикхий илмлардан бири бўлиб, у орқали шаръий далилларни келтириш, шубҳаларни даф қилиш ва хилофга сабаб бўлган далилларни солиштириб кўриш кайфияти ўрганилади [9.Б.170].

Шаръий далиллардан чиқарилган фикхий масалаларда хилоф кўп бўлади. Чунки мужтаҳидларнинг манбалари ва услублари ҳамда назарлари турличадир. Шунинг учун бу каби хилофларнинг бўлиши оддий ҳолдир. Бир пайтлар бу хилофлар кенг тарқалган эди. Чунки фикҳда тақлид қилувчилар кимга тақлид қилгиси келса, ўшанга тақлид қилаверар эди. Кейинчалик эса тақлид тўрт мўътабар имомга бўлиши кераклиги чегара бўлиб қолди [10.Б.66].

Имом ал-Қудурийнинг ўз даври забардаст ҳанафий уламоларидан бўлганлигини яна шу нарсада билиш мумкинки, у бошқа мазҳаблар билан ихтилоф қилган масалаларни чуқур ўрганди. Далилларни қиёслаб ҳанафий мазҳабининг далилларининг сиҳҳати ва афзалликларини исботлаб берди. Ўша даврда ҳанафий ва шофеъий олимлар орасида тез-тез баҳс-мунозаралар ўтказиб турилар эди. Чунки, ҳанафийлар ва шофеъийлар умумий ҳудудларда яшарди ва кўп ҳолатларда ўзаро ихтилофли масалаларда мунозаралар бўларди. Бу нарса ўша давр учун табиий ва тўғри қабул қилинадиган ҳолат эди. Чунки ихтилоф эътиқод мавзуси

билан унчалик боғлиқ эмасди. Манбаларда келишича, айниқса, шофеъийларнинг катта уламоларидан Абу Тоййиб ат-Тобарий ва Абу Ҳомид ал-Исфариноий каби шофеъий олимлар Имом ал-Қудурий билан мунозара олиб боришган. Сўнгида эса Имом ал-Қудурий юқори даражада эътироф этилган.[3.Б.142] Ҳаттоки, хилоф илмига доир “Ат-тажрид” деб номланган китоб ҳам таълиф этди. Бу асарнинг қиммати шундаки, ҳанафий ва шофеъилар ихтилоф қилган масаларни жамлаб, далилларини келтириб ҳанафийлар далилларини таржих қилиб чиққан.

Имом ал-Қудурийнинг китоблари.

1. “Мухтасар”. Ҳанафий мазҳаби тарихидаги энг аҳамиятли матн бўлиб, у муболаға даражасида мақталган. Баъзи шарҳчиларнинг таъкидлашларича, “Мухтасар ал-Қудурий” китоби 12000 га яқин масалаларни қамраб олган [11.Б.1631]. Бошқа фикхий китоблар сингари, у мавзулар бўйича бўлимларга ажратилган. Унинг шарҳлари жуда ҳам кўп.

2. “Ат-Тажрид”. Китоб ўн икки мужалладда нашр қилинган бўлиб, ўзида ҳанафийлар ва шофеъийларнинг кенг тарқалган масалаларини ёритиб берган. Имом фақатгина ҳанафийлар ва шофеъийларнинг ихтилофли масалалари ҳақида ёзган. Дастлаб, у ҳанафийларнинг фикрини ҳикоя қилади. Кейин шофеъийларнинг фикрини келтиради. Сўнг ҳанафийларнинг далилларини, кейин шофеъийларнинг далилларини баён қилади. Сўнгида шофеъийларнинг далилларини танкидий муҳокама қилади. Китоб қиёсий фикҳга доир асосий манба ҳисобланади.

3. “Жузъун фил ҳадис”. Ҳадис тўплами. Баъзи устозларидан ривоят қилган ҳадисларни жамлаган.

4. “Шарҳи Мухтасар ал-Кархий”. “Мухтасар ал-Кархий” ўз даврининг улуғ ҳанафий имомларидан бўлган имом Абул-Ҳасан ал-Кархийнинг (ваф.340х) китобидир. Имом ал-Кархий мазҳаб фикрини баён қилишдан ташқари, мазҳабнинг далилларини ҳам келтирган. Шунинг учун Имом ал-Қудурий далилларни батафсил муҳокама қилган ва шарҳ кенгайиб кетган. Китобнинг қўлёзма шакли мавжуд бўлиб, ҳозирга қадар бир қисми нашр этилган ҳолос. Ушбу қимматли китобнинг

тўлиқ нашрини тайёрлаш бўйича ишлар олиб борилмоқда.

5. “Ат-Такриб”. Ушбу китобда имом ханафийлар ва шофеийлар ўртасидаги тафовутларни далилларсиз келтиради. Китоб ҳозиргача фақат қўлёзма шаклида мавжуд.

6. “Ат-Такриб ас-саний”. Ушбу китоб олдинги китобнинг далиллари билан баён қилинган шакли.

7. “Масоилул хилоф байна асхобина” деб номланган бир мужаллад китоб бўлиб, бунда мазҳаб ичидаги ихтилофли масалалар баён қилинган.

8. “Адабул қозий ʼала мазҳабил Имом Аби Ҳанифа”. Унда қози қандай сифатларга эга бўлиши кераклиги, ҳукми қандай юритиши, бошқа қозилар ва аҳоли билан муомаласи қандай бўлиши кераклиги ҳақида ханафий мазҳабига қўра баён қилинган.

Хулоса ўрнида шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, фикҳий мазҳаблар аслида ихтилофларни бартараф қилиш мақсадида йўлга қўйилган бўлиб, улуғ мужтаҳид уламолар Қуръони карим ва суннати набавийя асосида қоидалар ишлаб чиқдилар. Шунга қўра мусулмонларнинг ҳаёт йўли бўлган Аллоҳ билан банда орасидаги муносабатларни ифода қилувчи “ибодат” масалаларини ва банда билан банда орасидаги муносабатларни ифода қилувчи “муомалот” ва бошқа масалаларни тартибга келтирдилар. Мазҳаблар уларнинг соҳибларининг номига нисбат берилган бўлса-да, исломнинг асосий манбалари - Қуръони карим ва суннати набавийядан асло четга чиқмайди. Фикҳий мазҳаблар бино бўлгандан ҳозирги кунимизга қадар унга нисбатан турли муносабатлар айтиб келинади. Информациа алмашинуви жуда ҳам тез бўлган ҳозирги даврда мусулмонлар орасида ихтилофлар кўпайиб бири-бирига маломат тошларини отиб ёмон отлик қилмоқдалар. Ихтилофлар асосан мазҳабнинг тўғри йўлми ёки йўқми деган масалада бўлса, яна бири қайси мазҳаб тўғрироқ деган масалада бўлиб келган. Имом ал-Қудурийнинг асарларининг бугунги кунда ҳам аҳамияти катта. Аллома ўзининг ҳаёт йўллари ва илмий асарлари орқали фикҳий мазҳабларнинг аҳамиятини очиб берган. Айниқса, ханафий мазҳабининг афзалликларини исботлаб берган. Унинг “Ат-тажрид”, “Ат-Такриб”, “Ат-

Такриб ас-саний” ва “Масоилул хилоф байна асхобина” деган асарларида базҳаб ичидаги ва мазҳаблараро ихтилофли масалаларни баён қилиб берган. Мусулмонларнинг бирлигини таъминлаш ва улар ўртасидаги ихтилофлар ва у сабабли юзага келадиган зарарларни бартараф этишни мақсад қилган ҳар бир инсон имом ал-Қудурийнинг ҳаёт йўллари ва у зот қолдирган илмий меросни ўрганиш орқали қизиққан саволларига жавоб топиши мумкин. Ушбу асарларни ўзбек тилига таржима қилинганда бу яна ҳам фойдали бўлар эди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Муҳаммад ибн Али Ал-Ҳаскафий. “Ад-дуррул мухтор” Дорул кутубул илмийя, 2002. -Б. 12
2. Имом Ал-Ҳусайн Ал-Қудурий “Ат-тажрид”, Қоҳира, Дорус-салом.
3. Абдуллоҳ Назир Аҳмад Музий. Муҳтасарул Қудурийнинг ханафий фикҳидаги ўрни. Dr Muhammad Hamidullah Library, IIU, Islamabad. <http://iri.iiu.edu.pk/06.06.2020>
4. Хатиб Бағдодий, “Тарих Бағдод” Байрут, Дорул кутубул илмийя.
5. Абдулҳай Лакнавий, Умдатур риоя ала шарҳил виқоя, Байрут, 1971, Ж-1
6. Абдулқодир ибн Муҳаммад Ал-қураший “Ал-жавохир ал-музийя фи табакотил ханафийя”, Абдулфаттоҳ Муҳаммад Ал-Ҳулув таҳқиқи, “Ҳажр”, Қоҳира, 1413.
7. Абдулҳай Лакнавий ал-Ҳиндий. “Фавоид ал-баҳийя фий тарожим ал-ханафийя”, Қоҳира, Дор ал-кутуб ал-исламий нашриёти, 1324 ҳ.
8. [Даруль-Фикр https://darulfikr.ru/articles/imam-abu-al-hasan-al-kuduri/06.11.2017](https://darulfikr.ru/articles/imam-abu-al-hasan-al-kuduri/06.11.2017).
9. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, “Фикҳий йўналишлар ва китоблар”, 2011, Тошкент, “Шарқ”.
10. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, Мазҳаблар – бирлик рамзи, Тошкент, “Nilol-Nashr”. 2014
11. Ҳожа Халифа Мустафо бин Абдуллоҳ. “Кашфуз зунуз ан асомия ал-кутуб вал фунун” асари. – Байрут: Дор ихё ат-турос ал-арабий нашриёти, 2008.